

ВАНИНА СУМРОВА
Институт за български език – БАН, София

КАКВО СЕ КРИЕ В И ЗАД РАКЛАТА?

Abstract: This article presents the entry for *rakla* in the fifteenth volume of the academic *Dictionary of the Bulgarian Language*. The complex semantic structure of this headword is analysed and its multiple meanings are explained. This serves as a background for indicating lexicographic peculiarities connected with this entry, as well as general principles for compiling an explanatory dictionary.

Темата на настоящата статия беше провокирана от работата ми върху заглавката **ракла** в многотомния *Речник на българския език*, т. 15, която изненадва с богатата си семантична структура, т. е. с множеството си денотативни значения, респ. с обхвата на назованите реалии.

В еднотомните речници¹, в тритомния академичен *Речник на съвременния български книжовен език* (т. 3, С., 1959), както и в Найдено-Геролия речник (т. 5, 1904) думата *ракла* е с четири значения, но нейната семантична структура е различна само в последния речник. В т. 15 на *Речника на българския език* (по-нататък в текста – РБЕ) значенията са седем, като някои от тях имат и свои разновидности, наречени в концепцията на речника нюанси. По-големият брой значения в РБЕ, както при много от заглавките, потвърждава това, че академичният многотомен речник представя лексиката и нейната семантика възможно най-изчерпателно и детайлно (което е подчертавано в редица изследвания).

Много от значенията на разглежданото съществително посочват, че навремето назованите с него денотати са били част от бита, поради което то е било ясно за всички. Днес не е така: младото поколение, естествено, свързва името само със съвременното значение, а представители на по-старите поколения биха посочили и някои от значенията, които днес са актуални само на диалектно равнище. Така или иначе само речник като РБЕ фиксира всичко, което се крие в и зад раклата. Какво е то?

Основното, първо, значение е ‘сандък за дрехи, завивки и под.’. Илюстрират го примери като *Ефросина отвори една голяма дъбова ракла, ско-*

¹ *Български тълковен речник*, Четвърто издание, преработено и допълнено от Д. Попов (София, 1994), *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения*, Трето издание, авторски колектив, отговорен редактор Ст. Буров (Велико Търново, 1999 – 2000), *Български тълковен речник* от В. Радева (София, 2012).

вана с железни скоби и нашарена с пъстри бои. Измъкна оттам дълъг плат, та затвори раклата. Ст. Загорчинов; *Всичко скъпо, което имали свободните планинци, закопали в земята. Напразно башибозуците тършували в старите одаи из раклите за тежките кярове. Имането било скрито.* З. Сребров.

Съществуването на подобни сандъци, в които са се слагали други неща, обуславя отделянето на нюанс към основното значение, определен като диалектен поради това, че днес назованата с него реалия не се среща в нашия бит. Примери, подкрепящи употребата на разглежданото съществително в този нюанс, са *Настаниха ме да живея в лятната кухня, до хамбара. Аз спях върху раклата, в която държаха царевичното брашно и триците.* К. Калчев; *Раклата с хляба гътната, хлябовете натъркаляни.* Ц. Церковски.

С основното значение са свързани още два съвременни нюанса. Единият е ‘такъв сандък, свързан, прикрепен към късата част на легло, диван и под., обикн. за завивки’: *Почти няма мебели – с изключение на леглото с раклата в спалнята.* в. „Стандарт“, 2006, бр. 4857; *Будилникът на ъгловата ракла / да звънне пак по тъмно е готов.* Бл. Димитрова, а другият – ‘празно място, отделение на легло, диван и под. между тяхната долна част и долната част на мястото за спане, сядане, използвано за съхраняване на завивки или други неща’. В тази разновидност на значението си, т. е. в последния нюанс, съществителното ракла присъства в рекламните брошури за мебели. В РБЕ нюансът е илюстриран с авторски пример: *Почти всички легла, дивани и даже табуретки, предлагани в търговската мрежа днес, са с ракли.* Авторските примери в многотомния академичен речник са показателни в две отношения. Първо, че въпреки богатия архив на Секцията за българска лексикология и лексикография на Института за български език, където се изработва Речникът, понякога липсва илюстративен пример или пък се открива неподходящ пример. Възможно е също така съществуващ пример да остане незабелязан от автора на речниковата статия поради наличието на твърде много срещания на съответната лексема в използвания при съставянето на Речника електронен архив. Второто нещо, което показват авторските примери, е значението, от една страна, на езиковата интуиция, а от друга – на общата култура, че дори и на жизнения опит на автора и на редактора на речника.²

И така, виждаме, че раклата – като отделна мебел, вид сандък – е предимно за дрехи и завивки, но понякога, главно в миналото и в селския бит – и за други предмети, неща.

Ако обаче същите тези предмети (дрехи, завивки, домашни потреби, храна и под.) са поставени във вграден шкаф, налице е друг денотат,

²Това важи и за създателя, колектива и редактора на който и да било друг речник.

отново свързан със стария бит, поради което значението е диалектно. Негов синоним е омонимът *долан*¹ от РБЕ. Примери за това значение са следните: *До самата врата имаше ракла с дървена решетка*. Ив. Вазов; *Станка отвори старата посивяла и изтъркана ракла, зазидана в стената, измъкна черга и възглавница*. Г. Караславов; *Между пейцата и северната стена, дето е раклата, в която слагаме хляба, има едно малко кътче*. Т. Влайков; *Отвори [Рафина] една ракла в стената*. Бл. Димитрова.

Практиката в РБЕ е съвременните значения, включително терминологичните, да бъдат тълкувани преди диалектните или остарелите. При разглежданата речникова статия обаче се вижда „нарушение“ на тази инструкция поради голямата близост между първо и второ значение. Същата е причината за „отклонението“ при поставянето на нюансите при първо значение, където диалектният нюанс „не по инструкция“ предхожда останалите съвременни нюанси, които са „по-далечни“ семантично от диалектния.

Третото значение е терминологично и е свързано с дървопреработвателната сфера, като в това значение съществителното обикновено се употребява в множествената си форма: ‘блок бичен дървен материал, обикн. дъски, подложен на естествено, атмосферно сушене в склад за съхранение на дървесина, подреден върху подпори на редове, с разстояние между материала в редовете’. Негов синоним е съществителното *фигура*. Това значение се открива в примери като *Дните на моето детство минаха из дворовете на дърводелското училище. Най-често се устройвахме в раклите дървен материал, наредени в задния двор*. Н. Тихолов; *На двора само няколко работници разместваха още готовите дъски и ги редяха на ракли*. Кр. Велков; *През есенния, зимния и пролетния сезон иглолистните и широколистните подпори от дъб, акация и ясен се нареждат на ракли от по две подпори в един ред, за да могат достатъчно добре да се проветряват през тези влажни сезони*. (пример от учебник за техникум).

Четвърто значение, също терминологично, но отнасящо се за военната сфера, назовава ‘кола, с която се превозват, прекарват снаряди’: *Зад оградата от татък е артилерийска казарма. На едно място е изоставен лафет, на друго място е разпрегната ракла*. Г. Караславов; *По шосето се виждаха войници, препускаха ракли и кола*. Й. Йовков. Самият сандък за снаряди също се е наричал по този начин, с разглежданото име, което обуславя нюанс към това значение: *Най-отзад трополяха грамадни, покрити с платница коли, които влачеха тежки ракли със снаряди и кушуми*. П. Мирчев; *Един снаряд удари така тежко в подножието на височинката, че железните ракли тихо звъннаха*. П. Вежинов.

В семантичната структура на разглежданото име следват две диалектни значения. Едното назовава ‘свод на мост’, а негов синоним е съществител-

ното окно: *Жандармеристите се опитаха да слязат в реката. Един жандармерист успя да се свре под крайната каменна ракла. Такива каменни ракли имаше няколко. Г. Караславов; За по-малките и средни мостове има готови дървени ракли. Ако върху моста попадне бомба, бригадирите монтират новата ракла, оправят релсите и влаковете продължават своя път. Г. Караславов; Водите преливат, но мостът не мърда. На разсъмване се забелязало, че водите се дърпат, водата се скрила под раклите.* (пример от сборника *Българско народно творчество*). Към това значение се отделя нюансът ‘зид с отвори, през който минава водата за воденица’, който се илюстрира с примера от Ц. Гинчев *Чапкян Хюсеин се завръщаше откъм яза, дето беше ходил да нагледа раклата и ставилата.*

Денотат на следващото, шесто значение е ‘отделение, част от хамбар’. Името в това значение също има синоними: *гъоз*¹ и *окно*. Илюстративният пример е *В раклите на хамбара има неизядено жито още от миналата година.* А. Гуляшки.

Последното, седмо значение днес е остаряло, поради което тълкуването е със съвременната лексема ‘ковчег (в 1 знач.)’, като се посочва и синонимът *й*, също принадлежащ към остарялата лексика, *кивот*: *Този вид писмо [образното] са дълбали по стените на палати и по раклите на умрелите.* сп. „Читалище“, 1875; *Среднощ затвори х тялото в три, една в друга ракли, от кои първата, в която са положило тялото, била златна.* сп. „Училище“, 1871. Разновидността на денотата дава основание за отделянето на нюанс към значението, назоваващ ‘специално изработен ковчег, обикн. богато украсен, за мощите на светия’: *Аз се покланям на нетленните му [на св. Иван Рилски] мощи, покоящи се в скъпоценна ракла при олтаря.* Ив. Вазов; *Един турчин се подиграл със св. мощи [на преп. Сергей Къпински] и веднага полудял. После, доведен от близките му до раклата, получил изцеление. Братята монаси пренесли раклата със светите чудотворни мощи в село Кътиново.* сп. „Амвон“, 2009; *В Александровска лавра в сребърна ракла почиват мощите святаго Александра Невскаго.* (пример от учебник, преведен от Ив. Богоров). Съществителното в този нюанс се употребява и днес, което показва, че не е остаряло. Това лексикографски не е отразено, защото е изключително рядко срещан случай и, както и други подобни, не е указан в концепцията на РБЕ. Според нея лексикографска бележка се поставя при маркирано (стилистично, стилово или по друг начин) значение или нюанс, като при съпадаща стилистика на значението и нюанса, бележката е само при значението, но не и при нюанса. Ако обаче има маркирано значение, но немаркиран нюанс, не става ясно, че нюансът е немаркиран, тъй като при немаркираност не се поставя лексикографска бележка. Този случай отново показва, че дори една подробна речникова концепция никога не е изчерпателна и винаги има случаи, които да са „извън“ нея и заради които тя трябва да се допълва.

През последните години започна да се употребява устойчивото съчетание **изваждам / извадя нещо от раклата**. Ето два от примерите, взети от интернет: *Наскоро политикът извади от раклата изтърканите теми за пенсии от 500 лева и заплати по 1000 (22.02.2014 г.)*³; – *Аз се бях зарекла само да ви усмихвам, но нещо се натъжих, и ето, извадих от раклата стара и тъжна история (03.01.2013 г.)*. Засага съчетанието е с метафорична, образна, а не фразеологична употреба, регистрирана и в следните примери: *Работохолик по природа, той е много смешен и органичен Хаджи Генчо, сякаш някой го е извадил от раклата на миналото, в оперетата „Българи от старо време“, постановка на Музикалния театър*. в. „Земя“, 2013, бр. 181; *За предстоящите коледни и новогодишни празници „Пирин“ ще извади от раклата на своя репертоар неостаряващите изпълнения от 70-те и 80-те години, както и нови произведения от различни фолклорни области в страната*. в. „Животът днес“, 2013, бр. 47; *Мръсните ризи, извадени от раклата на МВР, бяха и сами по себе си достатъчно скандални – но още по-скандална бе реакцията спрямо тяхното изваждане*. „Литературен вестник“, 2008, бр. 15; *Тарантино изважда от раклата на спомените*⁴ *невероятни парчета и ги прави хитове (22.10.2011 г.)*. Образността/метафоричността в словосъчетанието се поражда от „намиращия се“ в „раклата“ обект, а не е резултат от фразеологизация на цялото словосъчетание. Това е причината, поради която то не намери място в РБЕ.

Интересен е произходът на думата. Кой би предположил, че тя е с латински корен? Етимологията ѝ не е безспорна. Шестият том на академичния *Български етимологичен речник* (С., 2002) приема за вярно становището на Ст. Младенов и на П. Скок – че думата произхожда от лат. *argula* ‘сандък; тоалетна кутия’, което е умалително от *arca* ‘сандък, погребален ковчег’, като допълва, че не е изключено гръцко (новогръцко) посредничество (ῥκλα, заето от лат. *argula*). Интересен факт е, че думата е заета и в румънски, но не от латински, а от български със значение ‘сандъче за мощи’, посочва същият речник.

Разглежданата лексема е старинна заемка. Среца се още в старобългарски с форма *рѣка*, а значенията са две, посочва вторият том на академичния *Старобългарски речник* (С., 2009) – ‘надгробен паметник, гробница’ и ‘ковчег’. Става ясно, че думата е претърпяла голям семантичен развой, при който отпада първото, а се запазва второто значение, като се появяват множество други значения⁵.

³ Тази, както и другите дати по-долу, посочват създаването на съответната страница в интернет.

⁴ Възможно е съчетанието *раклата на спомените* да е калка от английското *chest of memories*.

⁵ На диалектно равнище лексемата притежава и още денотативни значения, отразени в посочения етимологичен речник.

Какво поражда многозначността на лексемата *ракла*? Това, че за вторичната номинация значение има (наред с другите фактори) и „характерът на означаваното понятие, близостта му до всекидневния „свят“ на човека, честотата (фреквентността) на използването му“ (Пернишка 2013: 524). Разглежданата лексема, активно употребявана в миналото заради връзката ѝ със стария бит, постепенно разширява значенията си и дори надхвърля сферата, откъдето произлиза, като преминава и в терминологичната система на езика ни. Така концептът за вместилище, имащ твърде широки рамки, се конкретизира в отделни тесни понятия.

Многозначността на разглежданата лексема е от смесен тип. Значенията, посочващи денотата като вместилище, предмет за съхранение на нещо (дрехи, завивки, храна, боеприпаси, че дори и тленни или нетленни човешки останки), както и терминологичните значения, са резултат от радиална полисемия и представляват номинативни метафори на базата на сходство между денотатите по форма и функция. Метонимични пък са значенията, назоваващи част от помещение, а също и значението ‘свод на мост’.

Стана ясно, че в *раклата* може да стоят различни неща. Както и, че зад думата *ракла* (както и зад всяка друга заглавна единица) също „стоят“ различни неща, които лексикографът трябва да улови и да експлицира.

Всекидневният свят на човека се променя във времето. Но езикът, лексиката го съхранява. Речникът пък го отразява. По този начин неприсъствието в бита на съвременника ни (поне градския) на голяма част от денотатите на лексемата *ракла*, както и понятията, които тя назовава, превръщат речниковата статия за тази дума в своеобразен етнографски или исторически „музей“.

Литература

Пернишка 2013: Пернишка, Е. Семантични особености на българската лексика (семасиология). – В: Крумова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Е. Пернишка, М. Божилова. *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, с. 516 – 551.

РБЕ: *Речник на българския език*. Т. 1 – 15. София, Изд. на БАН, 1979 – 2015.